

Koostöö ajaloolise teabe avatuse nimel

■ 2012. aastal käivitus Eesti-Läti-Vene piiriülese koostööprogrammi raames Eesti, Läti ja Venemaa arhiivinduslik ühisprojekt „Piiriülene E-arhiiv”, mille eesmärgiks oli kolme riigi arhiivimaterjalide digiteerimine ning Interneti vahendusel laialdasse ühiskäibesse toomine.¹

Osalesin Rahvusarhiivi kutsel projektis Eesti-poolse eksperdina, et kaasa rääkida projekti raames digiteeritavate materjaliseeriade piiritlemises, aga ka laiemalt arutleda arhiivimaterjalide kättesaadavaks tegemise teemadel. Käesolevas ülevaates analüüsin projekti eesmärkide seotust arhiivinduses toimuvate üle-euroopaliste ja meie regiooni pikaajaliste arengutega. Püüan määratleda, millistele traditsioonidele ja kogemustele projekti käigus on tuginedud ning millises suunas võiks töö jätkuda. Vaatluse keskmeks on Vene impeeriumi perioodist pärinevate allikate kasutamisega seonduvad probleemid, sest projekt keskendus just sellele perioodile.

Provintsi ja metropoli arhiivid

Piiriülese E-arhiivi projekti põhisuund, kolme erineva riigi arhiivivessursside kaasamine ühisesse ajaloo ja kultuuriloo uurimisse tuleneb reaalistest vajadustest ning haakub päris hästi kogu maailmas täheldatavate arengutega. Globaliseerumisprotsesside taustal on oluliseks märksõnaks kujunenud mõiste „globaalne inforuum”, mille all algselt on mõeldud kaasaegse poliitilise, majandusliku ja kultuurilise teabe rahvusvahelist tähtsust ning levikut. Järk-järgult on sellega kaasnenud arusaam retrospektiivse teabe rahvusvahelisest tähtsusest ning erinevate maade arhiivides säilitatava teabe sünergiast. Osaliselt taandub see lihtsale arusaamale, et mis tahes riigi ajaloolaste ja kultuuriloolaste jaoks on

väga tähtsad ka teise poole või ka kõrvaltvaatajate loodud ning meid ja meie tegevust kajastavad allikad. Objektiivse ülevaate saamiseks iseendast ja oma ajaloost on ülimalt oluline uurida ka seda, kuidas teised meid nägid, hindasid ja seejuures oma arvamusi motiveerisid.

Selle üldfilosoofilise suundumuse kõrval eksisteerivad aja- ja kultuuriloo uurijate jaoks siiski pragmaatilised ja meile ammu tuntud mõjurid. Metropoli allikatel on kunagiste provintside ajaloole kindlasti oluline kvantitatiivne väärtus – paljud allikad ongi säilinud vaid metropolis ning ainult need aitavad täita „valgeid laike” ja „musti auke” praeguseks iseseisvate riikide ajaloo.

Ent asjale allikaõpetuslikust aspektist lähenedes peame metropoli allikate kasutamise juures peatuma nende kvalitatiivsel aspektil, mis tuleneb võimuhierarhia erinevatel tasanditel ringelnud teabe iseloomust. Eesti ja Läti üks eripärasid on teatavasti see, et väga suur osa nende riikide ajaloost on dokumenteeritud siin valitsenud võõraste võimude poolt ning seda talletatakse nende arhiivides (Vatikan, Poola, Austria, Taani, Rootsi, Venemaa). Selliste materjalide väljaselgitamine on väga oluline, kuna need pakuvad uurijale Eestis säilinud materjalidega paralleelsel kasutamisel olulist sünergiat. Väga tihti on Eesti arhiivides vaid nn. olmedokumendid, aga poliitikaid kajastavad materjalid asuvad mujal. Pealtnäha olulist poliitilist teavet sisaldav dokumentatsioon näiteks rände, koloniaal- ja rahvuspoliitika kohta on kohalikes arhiivides pahatihti vaid avalikkusele suunatud propagandistlike versioonidena, mis võivad metropoli arhiivides sisalduvates tegelikke poliitikaid kajastavates dokumentides leiduvast teabest printsiipsaalselt erineda. Provintsiarhiivides on nende poliitikate laiatarbeversioonid, mitte aga sisulist arutelu kajastavad dokumendid, mis

¹ Projektis osalesid Läti valitsusasutus kultuuri infosüsteemide keskus, Läti vabaühendus „Ideju Forums”, Läti rahvusarhiiv, Eesti rahvusarhiiv, Peterburi info ja analüüsi keskus ning Peterburi arhiivikomitee. Vt. lähemalt projekti kohta: <http://www.earchive-estlatrus.eu/web/guest/about-project> ja <http://project.earchive-estlatrus.eu/>, kus vt. ka käesoleva ülevaate pikemat versiooni: A. Must. Eesti-Läti-Vene programmi arhiivinduslik koostööprojekt „Piiriülene E-arhiiv”: kasutaja aspekt.

tihti võisid olla varjatud riigisaladuse taha. Sellest tulenebki, et ainult Eesti või Läti arhiividele tuginedes saame oma ajaloost hoopis hõredama ja kvalitatiivselt kesisema ülevaate.²

Ühisest ajaloost tulenevalt saame rääkida ka ühtse arhiivindusliku ruumi olemasolust. Balti riikide ja Venemaa arhiivinduse kujunemises on küll erinevusi, aga ka olulisi ühisjooni. Arhiivinduslikud uuendused, mille eest Venemaa kiidab Peeter I valitsust, said Eesti ja Läti aladel alguse Rootsi riigikantsleri Axel Oxenstierna 1618. aasta arhiivinstruktsioonist.³ Läti arhiivinduse suurmees Georg Jenš (Georgs Jenšs, 1900–1990) omalt poolt tuletab meelde, et Läti ja Eesti arhiivide arengus on suured teened siinsetes provintsidest juhtivat rolli omanud baltisakslastel, kes õppisid nii Rootsi suurriigiperioodil⁴ kui ka Vene impeeriumi koosseisus hindama arhiivide tähtsust nii oma varaliste õiguste kui ka privileegide kaitsel. Dokumentaalset pärandit hoiti ülimalt püüdlikkusega, lähtudes põhimõttest „kes teab, kus seda võib vaja minna”.⁵

Kunagise Vene impeeriumi territooriumil asunud riikide arhiivinduses on palju olulisi ühisjooni. Nii Venemaa kui ka tema kunagiste Läänemere-provintside, Eesti ja Läti alade, dokumentaalne pärand on suhteliselt rikas. Kuna Venemaal puudus konstitutsioon, oli asjaajamises suur roll üksikaktidel, mille täitmine on suhteliselt hästi dokumenteeritud. 19. sajandi Vene impeeriumi kultuuriloo üks silmapaistvamaid uurijaid Juri Lotman on näidanud, et Vene impeerium oli riik, kus bürokraatia peaaegu täielikult lämmatas kultuuri, ent teiselt poolt just tänu sellele kujunesid siin ülimalt rikkad arhiivid.⁶ Tõsi, see ei tähenda automaatselt rikkalike arhiivikogude olemasolu, kuna arhiiviainese säilimine on korrelatsioonis ühiskonna majanduslike võimaluste, samuti traditsioonide ning ajaloolise kogemusega. Vastureaktsioonina massilisele dokumentide produtseerimisele

rüüstasid Vene impeeriumi dokumentaalset mälu massiivsed makulatuurikampaaniad (nt. 1950-ndatel, aga ka hiljem, samuti nende „peremeheta varaks” muutumine poliitiliste murrangute ajal).⁷

Arhiivindusliku piiriülese koostöö vajadust süvendab ka nõukogudeaegne arhiivifondide jagamatuse reegel, mille kohaselt piiride muutmise korral pidi arhiiv jääma sinna, kus asus kunagise haldusüksuse keskus (nii asuvad Lõuna-Eesti tsaaririigi perioodist pärinevad arhiivaalid olulises osas Läti riiklikus ajalooarhiivis).⁸

Samas ei saa alahinnata omaaegse provintsi olulisust kunagise emamaa ajaloo uurimisel. See puudutab nt. Vene impeeriumi tööstusajalugu. Huvitav on lisada siia meenutuskild Euroopa Teadusfondi uurimisprogrammi „Mineviku representatsioonid: Euroopa rahvuslikud ajalood” juhtrühma seminarist: kui provintside ajalugu ja seda hoidvad provintside arhiivid kõrvale jätta, ei pruugi me kunagi täielikult mõista, miks hävivad impeeriumid.

Võime tõdeda, et ühiskonnas, millel on ammendav dokumentaalne mälu ehk arhiivid ja need on uurijatele avatud ning laias teadus- ja kultuuriloolises käibes, on vähe ruumi ideoloogilisteks võltsinguteks ning ajaloo kasutamiseks selles. Tingituna eelkõige infotehnoloogia arengust on kaasajal tekkinud uued võimalused ühtse rahvusvahelise ajaloolise teaberuumi kujundamiseks. Sellel protsessil on tagasiulatuv mõju kõigile osapooltele: ühise teaberuumi rikkastamisega rikastatakse nii kvantitatiivselt kui kvalitatiivselt ka konkreetselt enda riigi ja rahva ajaloolist mälu. See omakorda on eelduseks mis tahes ühiskonna ajaloo ja kultuuriloo kvaliteetsele uurimisele ja mõistmisele.

Omaaegsete metropolide ja provintside arhiivide vaheline massiline teabe väljaselgitamine ja kopeerimine on kogu Euroopas laienev ja häid tulemusi pakkuv töösuund.

² A. Must. Siber ja Eesti. Jalaraua kölin. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2012, lk. 11.

³ O. Jägerskiöld. Riksarkivet 1618–1968. Från Slottsbacken till Fyrverkarbacken. Riksarkivet, Stockholm, 1968.

⁴ 1680. aastatel toimunud reduktsiooni käigus riigistati Rootsi kuningriigi Balti provintsidest paljude mõisnike mõisad, kes ei suutnud piisavalt hästi dokumentaalselt tõestada oma omandiõigust. Just see valus õppetund mõjutas oluliselt baltisaksa mõisnike suhtumist arhiividesse.

⁵ G. A. Enš. Iz istorij axhivnogo dela v Latvij. Avots, Riga, 1981.

⁶ J. Lotman. Ljudi i činy. – J. Lotman. Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII – načalo XIX veka). Iskustvo-SPb, Sankt-Peterburg, 1994, lk. 27. Internetis: <http://www.ut.ee/lotman/ee/teosed/lotmankultuurist.htm> [vaadatud 14.12.2014].

⁷ G. A. Enš. Iz istorij arhivnogo dela v Latvij; E. Kuusik. Marianila Javkina ja makulatuurikampaania Eesti Ajalooarhiivis. – Kleio 1993, 7, lk. 37–41.

⁸ Konkreetselt Eesti ala materjale käsitlevate arhiivaalide saatust on korduvalt arutatud, osaliselt on Eesti ala arhiivaale erinevatel aegadel ka Eesti poolele üle antud.

Kuidas teave koju tuua?

Oma riigi ja rahva ajaloo allikate kogumise püüdlused on olnud püsivad, ehkki on ajaloolises plaanis läbi teinud olulisi arenguid ning kvaliteetivseid muutusi. Juba Vene tsaaririigi perioodil tähtsustati oma riigi (või koduprovinssi) ja rahva väljaspool kodumaad asuvate ajalooallikate väljaselgitamist ja käibesse toomist. Esialgu nähti selle põhimeetodit just materjalide kopeerimises (s. t. käsitsi ümberkirjutamises) ja publitseerimises. Vene tsaaririigi Läänemere-provintsidest ulatuvad need traditsioonid tagasi kuulsate Balti arheograafide ning ajaloolase ja publitsisti Carl Schirrenini (1826–1910).⁹ Monumentaalsetes allikapublikatsioonides avaldatud dokumente ei ole mõtet uuesti arhiividest otsima ja digiteerima hakata, küll võiks (miks mitte rahvusarhiivide infoportaalides) olla paremini koondatud ja kättesaadavaks tehtud viited vastavate teoste elektroonilistele publikatsioonidele.¹⁰

Järgmiseks etapiks sai arhiivimaterjalide vahetamise ja re-evakueerimise püüdlus. Eestis ja Lätis meenutatakse tänuga oma diplomaate, kes väärtustasid dokumentaalset pärandit. 1920. aastal Venemaa ja Eesti vahel sõlmitud Tartu rahulepingus oli eraldi punkt arhiividest, millega Nõukogude Liit kohustus Eesti poolele üle andma „üleüldse kõik Eestist Venemaale välja viidud arhiivid, dokumendid ja teised asjad, mil on Eestile teadusline või ajalooline tähtsus, niipalju kui tähendatud asjad on praegu või satuvad edaspidi Venemaa Valitsuse, valitsuse- ja seltskonna-asutuste võimkonda”.¹¹ Sama põhimõtte kordus veelgi viimistletumas sõnastuses mõni kuu hiljem sõlmitud Läti-Vene rahulepingus.¹² Lisagem, et just ajalooliste arhivaalide toimetamine Nõukogude Venemaalt Eestisse andis jõulise tõuke Eesti riigi keskarhiivi kiireks loomiseks – re-evakueeritud materjalid tuli kuhugi paigutada ning seni puudus Eesti

alal ametkondadeülene keskarhiiv. Arvestades eelkõige Tartu ülikooli õppejõudude ja üliõpilaste teadus- ja õppetöö vajadusi, loodi riigi keskarhiiv mitte Eesti Vabariigi pealinna Tallinnasse, vaid ülikoolilinna Tartusse.¹³ 1933. aastal pidas Eesti pool Venemaaga läbirääkimisi Esimese maailmasõja ajal evakueeritud materjalide re-evakueerimiseks ja küsiti ka Venemaal tekkinud eestlaste tegevust kajastavaid arhivaale (mis tänaste põhimõtete järgi saanuks olla vaid heast tahtest tingitud üleandmine). Plaani ka Venemaaga arhivaalide vahetamist.¹⁴ Veel hiljemgi on kavandatud väiksemas mahus arhiivimaterjalide kodumaale toomist (nt. pagulasorganisatsioonide toomist emamaale, sh. Teise maailmasõja aegsete emigrantide organisatsioonide, Vene valgekaartliku liikumise või ka varasematel aegadel Venemaalt ära viidud materjalide tagasitoomist). Teatud rahvuskultuuriliste kogude puhul on selline tegevus ka tänapäeval otstarbekas.

Ent juba kahe maailmasõja vahelisel perioodil muutus olulisemaks just oma riigi ja rahva elu kajastavate allikate väljaselgitamine ja valikuline kopeerimine teiste riikide arhiividest. Näiteks Eesti arhivaarid käisid Eesti ajaloo tähtsaid dokumente välja selgitamas ning kopeerimas Riias ja Stockholmis ning Saksa sõjaarhiivis Potsdamis, samuti Taani riigiarhiivis Kopenhaagenis.¹⁵ Selle töö järgmiseks etapiks (milleni aga reaalselt ei jõutud) pidi saama olulisemate allikate publitseerimine. Ent loomulikult ei olnud tegemist mingi spetsiifilise, ainult Balti riike haarava tegevussuunaga.

Pärast Teist maailmasõda jätkus Eesti ajaloo allikate väljaselgitustöö tollases Nõukogude Liidu riiklikus ajaloo keskarhiivis Leningradis¹⁶ (praegune Venemaa riiklik ajalooarhiiv Peterburis). Eesti ja eestlastega seotud materjalide väljaselgitamine väljaspool Eestit asuvates arhiivides on olnud üks Tartu Ülikooli arhiivinduse õppetooli peamisi tegevussuundasid

⁹ Nt. C. Schirren. *Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit*. Aus dem dänischen Geheimen Archive zu Kopenhagen. Bd. 1–3. Kluge, Reval, 1883–1885.

¹⁰ Balti arheograafide monumentaalsed teosed on elektrooniliselt publitseeritud. Vt. nt.: F.G. von Bunge, H. Hildebrand, B. Hollander. *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Reval, 1859. Internetis: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10691395_00005.html [vaadatud 14.12.2014]

¹¹ ERA, f. 957, n. 18, s. 4. Rahuleping Eesti ja Venemaa vahel. Artikkel XII, punkt 4.

¹² Riia rahu. Artikkel XI. Internetis - <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/peace-treaty/> [14.12.2014]

¹³ ERA, f. 1108, n. 5, s. 83, l. 2. Arhiivikomisjoni asutamiskoosoleku protokoll, 03.03.1920.

¹⁴ EAA, f. 661, n. 1, s. 10.

¹⁵ A. Must. *Siber ja Eesti*, lk. 12.

¹⁶ Central`nyj Gosudarstvennyj istoričeskij arxiv SSSR v Leningrade. Perečen` dokumental`nyx materialov po teme „Istorija Eštonii”. Leningrad, [1970].

alates selle loomisest. Oleme välja selgitanud ja osaliselt ka kopeerinud materjale nii Läti kui ka Venemaa arhiivides (Moskva, Peterburi, Omski, Tomski, Tobolski, Krasnojarski, Irkutski, Barnauli, Kirovi ja Vladivostoki arhiivid), samuti Kasahstanis (kuhu sattus arvestatav osa Lätist ja Eestist Siberisse saadetuist).¹⁷ Väljaselgitustööd on teinud ka ajalooarhiivi arhivaarid.¹⁸ Samalaadne töö käis teistegi riikide arhiivides.

Infotehnoloogia areng on andnud arhiivinduslikule piiriülesele koostööle uue ja usutavasti kõiki osapooli rahuldava mõõtme.

Teabepüramiid

Nii Eesti, Läti kui Venemaa arhiivid kasutavad võimalusi, mida Internet pakub retrospektiivse teabekeskonna avardamisel. Aga teevad seda väga erinevatest printsiipidest lähtuvalt. Selles valdkonnas on Eesti Rahvusarhiiv oma AIS-iga projektipartneritest tublisti ees. Mõneti üllatuslikult on Vene tsaaririigi perioodi käsitleva arhiivindusliku teabekeskonna arendamisel kõige võimsama hüppe ära teinud Venemaa rahvusraamatukogu, digiteerides ning avades Internetis „Vene Impeeriumi täieliku seaduste kogu”.¹⁹ Sellega loodi midagi „super-arhiivijuh” laadset (mille tegelikust tähtsusest, nagu mulle tundub, pole isegi vene uurijad tänaseni veel päris hästi aru saanud). Tsaari ukaasidel, millega reguleeriti kõiki riikliku tegevuse valdkondi, on eriline väärtus ka Balti riikide ajaloolastele, sest eriti püüdlikut reguleeriti tsaari ukaasidega just seda, mis puudutas „teistsuguseid”. Lätlased ja eestlased olid valdavalt luterlased, kelle tege-

vuse kohta kehtisid tavapärasest, apostlikust õigeusust erinevad regulatsioonid. Iga ukaasi täitmise eest vastutas kindel institutsioon, mille arhiivifondis leidub vähemalt üks teemakohane toimik, millest leiame andmed just nimelt meid huvitava konkreetse seaduse praktilise täitmise käigu kohta.²⁰

Rahvusliku mälu teabepüramiidi teiseks astmeks on arhiivinimistute skaneerimine. Eesti ajaloo seisukohalt väga palju olulist materjali sisaldava Venemaa riikliku ajalooarhiivi nimistute avamine 2013. aastal oli oluline samm uurijate töö tõhustamise osas. Samas on pdf-formaadis nimistute avamine siiski vaid algus, kuid ei tähenda selle teabe enda Interneti kaudu kättesaadavaks tegemist.²¹ Kasutaja jaoks on skaneeritud nimistute Internetis publitseerimine pool lahendust. Nimistute lappamiseks ei pea küll arhiivi kohale sõitma, ent otsinguid see lihtsamaks ei tee, sest märksõna- või tekstiotsingu võimalust ei teki.

Kvalitatiivselt on oluliselt kõrgemaks astmeks arhiivinimistutest kõigi säilikute infosüsteemi sisestamine. See tase võimaldab fondide-ülest otsingut mis tahes kirjekomponendi järgi, tõstes uurija tööviljakust suurusjärgu võrra. Eestis on selline arhiivinfosüsteem olemas.²² Samuti nii mõnelgi Venemaa arhiivil, nt. Peterburi arhiivikomitee alluvuses olevatel.²³ Ent seegi ei ole kindlasti lõpplahendus. Nimistutes olevatele säilikupealkirjadele tuginev arhiivinfosüsteem ei soosi üldtoimikute, s. t. mahukate protokolle või kirjavahetuste jms. sisaldavate toimikute kasutamist. Uurija armastab otsingusõnadena kasutada konkreetsete isikute nimesid või sündmuste nimetusi, mis 19. sajandi viimasel veerandil juurdunud toimikute süsteemi puhul

¹⁷ Osaliselt on vastavate Tartu Ülikooli ekspeditsioonide materjalid avatud Eesti Rahvusarhiivi kodulehel. Vt. Siberi, Kaug-Ida ja Kasahstani Estica. http://www.eha.ee/siberi_estica/title.html [vaadatud 16.06.2014]

¹⁸ Andmebaas „Eestiainelised materjalid välisarhiivides”. Internetis: <http://www.ra.ee/estica/> [vaadatud 14.12.2014]

¹⁹ Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii. I–III. 1830–1916. Internetis: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/descript.html [vaadatud 03.05.2014]

²⁰ Sama kehtib näiteks sunnitööliste, sõjavangide või ka administratiivkorras väljasaatmiste puhul – Balti kubermangudest pärit sundasukate kohta koostati rida eri-regulatsioone, mis on samuti seaduste kogust leitavad. A. Must. Siber ja Eesti, lk. 31–32.

²¹ Meediaväljaannetes ja sotsiaalmeedias levis 14. aprillil 2014 Venemaa Riikliku Arhiiviagentuuri direktori Andrei Artizovi Pariisis tehtud avaldus Moskvast Venemaa riiklikus sõjaajaloo arhiivis säilitatavate Esimese maailmasõja aegsete dokumentide Internetis kättesaadavaks tegemisest (Vt. nt.: Arxiv dokumentov russkoj armii vremen Pervoj mirovoj voyny vylozili v internet. http://www.infox.ru/authority/state/2014/04/14/Arhiv_dokumentov_ru.phtml [vaadatud 03.05.2014]; <http://www.postimees.ee/2762298/moskva-avalikustas-koik-esimese-maailmasoja-dokumendid> [vaadatud 3.05.2014]. Alles põhjalikumal süvenemisel saab huviline teada, et digiteeritud on siiski ainult nimistud. Vt. <http://бд.рвн.а.рф> [vaadatud 03.05.2014]

²² Rahvusarhiivi infosüsteem AIS, <http://ais.ra.ee/> [vaadatud 14.12.2014].

²³ Vt. http://spbarchives.ru/information_resources [vaadatud 14.12.2014].

on ka säiliku pealkirjas välja toodud, varasemate üldtoimikute puhul aga mitte, sest toimikud koondavad dokumente väga paljude erinevate küsimuste kohta. Siin on lahenduseks märksõnastamine või toimikus olevate sisukordade sisestamine infosüsteemi.

Nimistute tasandist järgmine teabe kättesaadavuse aste on arhivaalide allikapublikatsioonid. Näiteks on mitmete Venemaa arhiivide Interneti-lehekülgedele ilmunud põnevad krestomatiia-laadsed publikatsioonid. Eestlaste jaoks on kindlasti huvitav Tomski oblasti riikliku arhiivi Siberi koloniseerimise veebileht, kus on eksponeeritud lai temaatiline valik originaaldokumentidest, varustatuna lühikeste ja asjakohaste kommentaaridega (muu hulgas aitab elektrooniline otsingusüsteem sealt leida konkreetseid dokumente ka eestlastest ja lätlastest kolonistide elu kohta).²⁴ Eesmärgiks on seatud tuumikallikate seeriade täies mahus digiteerimine ja neile Internetis juurdepääsu loomine. Selles valdkonnas on projektis osalevatele partneritele heaks eeskujuks meie Rahvusarhiivi digikogu „Saaga”.

Teabe kättesaadavuse püramiidi tipus on hetkel selles valdkonnas ja esirinnas Rahvusarhiivi digikoguga „Saaga”, kus on avatud tähtsamad rahvastikuloolised allikad (kirikumeetrikad, hingeloendid jm.), kohaliku omavalitsuse dokumentatsioon (vallaomavalitsuste protokollid), väeteenistusdokumendid jm.²⁵ Tegemist on massilise andmekoguga, mis täieneb pidevalt. Analoogilises suunas on samme astunud Läti ajalooarhiivi teabeportaal „Raduraksti”.²⁶ Sellest, et hiljutisest kurioosest uudisajast on kujunenud reaalne arhivaalide kasutamise meetod, annab tuntuist kasutamise statistika. Rahvusarhiivis ületab internetipõhine külastuste arv kordades uurimissaali külastuste arvu.²⁷

Venemaa arhiivides on enim kasutatavaid materjale digiteeritud märkimisväärtetes kogustes, aga senini saab ka digiteeritud materjale näha vaid vastava arhiivi uurimissaali arvutivõrgus. Ent 2014. aasta aprillis tutvustas

Venemaa Riikliku arhiiviagentuuri direktor Andrei Artizov Pariisis suurejoonelist projekti, mille käigus digiteeritakse ja avatakse Internetis Tobolskis asuv Esimese maailmasõja kaotuste (hukkunud, haavatud, vangilangenud) kartootek.²⁸ Eks ootame ja loodame.

Projekti panus teabekeskonna tihendamisse

Suurem osa uurijatest erinevate riikide arhiivides istuvad üsna sarnaste allikmaterjalide taga. Need on allikad, mis käsitlevad rahvastikku ja selle paiknemist, migratsioone ja migrante, nende rolli etnogeneesis ja vastastikustes kultuurimõjutustes, aga samuti mõju lähte- ja siirdemaa ajaloole. Üha suuremat huvi pälvivad tavalise inimese ajaloo allikad ning inimnäoline ajalugu, prosopograafilised uurimused, mille kaudu paljud inimesed ajalooni jõuavadki. Nii professionaalsete ajaloolaste kui ka amatöörajaloolaste ja kultuuriloolaste huvisid kaardistades võime täheldada, et perekonna- ja kodukoha ajaloo teemade juurest on uurijate huvi plahvatuslikult kasvanud just mitmete rahvusrühmade ja diasporaade ajaloo ja vastavate allikmaterjalide suhtes.

Kõnealuse projekti raames digiteeritu on paratamatult kompromiss, mis lähtub projekti osapoolte erinevatest nägemustest, aga ka materjale hoidvate arhiivide võimalustest. Üldised suundumused on paika pandud koos, aga lõplikud säiliku tasandi valikud on iga arhiivi teinud ise.

Projekti raames on digiteeritud nii luterikui ka õigeusu kirikuraamatuid, mis on kõige ülevaatlikum ja teaberohkem allikaterühm tavaliste inimeste kohta. Eesti kasutaja jaoks on kindlasti olulised Peterburi Riiklikust Ajaloo Keskarhiivist digiteeritud meetrikad.²⁹ Kahjuks on tulemus veidi fragmentaarne, kättesaadav ei ole näiteks Oudova koguduse (1885. aastal tekkis Oudovas eesti-saksa kogudus), samuti

²⁴ Za lučšej dolej: pereselenie v Sibir´ kak nacional´nyj proekt. Vt: <http://pereselenie.gato.tomica.ru/> [vaadatud 03.05.2014].

²⁵ Vt.: <http://www.ra.ee/saaga> [vaadatud 14.12.2014]

²⁶ Vt.: <http://www.lvva-raduraksti.lv/> [vaadatud 14.12.2014]

²⁷ 2013. aastal loendas Rahvusarhiiv 1,4 miljonit külastust, neist vaid 9890 (1%) arhiivis kohapeal.

²⁸ Kartoteek sisaldab 7,7 miljonit kaarti. Töö plaanitakse lõpetada 1918. aastaks, mil Esimese maailmasõja lõpust möödub 100 aastat. Vt.: Naryškin predlagaet ocifrovat arxiv poter´ Pervoj mirovoj vojny. Internetis: <http://web-balancer-main.rian.ru/society/20140130/992147835.html> [vaadatud 03.05.2014].

²⁹ Portaal saab uurida Peterburi linna ja kubermangu eesti ja läti luterlike ja õigeusu koguduste meetrikaraamatuid aastatest 1887–1918; Portaal „E-arhiiv” <http://earchive-estlatrus.eu/>

mitte-soome koguduse meetrikad, kuhu eestlased kuulusid seal, kus päris oma kogudust luua ei olnud jaksu.

Nii perekonnaloo kui ka kultuuriloo aspektist on ülimalt oluliseks teemaks haridusränne. Vene impeeriumi üks kõige olulisemaid kõrghariduse keskusi oli Tartu ülikool (mille juures tegutses aastail 1828–1838 teistele Vene impeeriumi ülikoolidele õppejõude koolitav Professorite Instituut). Riia ja Peterburi Polütehniline Instituut olid aga Eesti ala jaoks tähtsamad kõrghariduse andjad tehnika- ja majandusteaduste valdkonnas; Peterburi ja Moskva ülikool koolitasid ka Balti kubermangude intelligentsi. Sellest tulenevalt pakuvad nimetatud allikad naabermaade ajaloolastele suurt huvi, kõige suuremas mähus on E-arhiivi projekti raames digiteeritud just tudengite ja õppejõudude toimikuid Tartu ja Peterburi ülikooli, Riia ja Peterburi polütehnilise instituudi ning Peterburi konservatooriumi arhiivifondidest.

Nii perekonnaloo uurijate kui ka diasporaa uurijate jaoks on üks põnevamaid teemasid ränded. Need on suhteliselt hästi dokumenteeritud, ehkki andmed on pihustatud erinevate allikate vahel (oklaadiraamatud, perekondade ümberarvestustoimikud jm.), mistõttu rände dokumentide kaasamine on mõnevõrra juhuslik. Siiski on portaalis näidetena kättesaadavad Peterburi kroonupalati ümberarvestustoimikud, mis annavad infot eestlaste Peterburi linna ja kubermangu rändamise kohta,³⁰ ning Peterburi kubermangu talurahvaasjade komisjoni fondi toimikud Siberisse edasi rändamise kohta³¹. Samuti optanditoimikud Petrogradi täitevkomitee arhiivifondist.³²

Kokkuvõte

Kolmepoolne arhiivinduslik piirülese koostöö projekt harmoneerub hästi täna Euroopa arhiivinduses esinevate üldiste suundumustega ning senise töö traditsioonidega. Projekt aitab avada ühe või teise osaleva riigi arhiivides talletatavaid arhiivimaterjale ka teiste riikide uurijatele ja sel on tugev sisuline side ajaloolise teabekeskonna väljaarendamise eesmärkidega, see aitab teadus- ja kultuurikäibesse tuua ajaloo- ja kultuuriloo

uurijatele hädavajalikke materjale, uurijate aega kokku hoida ning vähendada arhiivide koormust, mis kaasneb massiliselt kasutatavate materjalide aina uuesti uurimissaali väljatellimisega.

Projekti tulemusena kättesaadavaks saanud teabe säilitamine ning kasutamise tagamine peaks varem või hiljem jõudma rahvusarhiivide (või riigi keskarhiivide) kätte ning sulanduma nende teabekeskonda. See tagaks materjalide kasutamise järjepidevuse ning annaks olulist sünergia.

Aadu Must

Aadu Must

(1951), arhiivinduse professor,
Tartu Ülikool, Lossi 3, 51003 Tartu,
aadu.must@ut.ee

³⁰ TsGIA Spb (Peterburi riiklik ajaloo keskarhiiv), 479. Petrogradskaja kazennaja palata (1775–1918).

³¹ TsGIA Spb, 258. Petrogradskoe gubernskoe prisutstvje (1889–1917).

³² TsGASpb (Peterburi riiklik keskarhiiv), 1001. Otdel upravljenija ispolnitel' nogo komiteta.